

LBRIS

We know
books

MAURICE MERLEAU-PONTY

O filosofie a percepției,
a corpului, a simțurilor

Salvatore Prinzi

LITERA

București

CUPRINS

Introducere	7
Un filosof ireductibil	11
Viața, operele și contextul istoric	15
Un tânăr liniștit, în aparență	17
Anii războiului și perioada existențialistă	21
<i>Les Temps Modernes</i>	29
Începutul anilor '50, distanțarea definitivă de Sartre, moartea neașteptată	32
Să înnoim filosofia!	39
<i>Ce este fenomenologia?</i>	43
Problema comportamentului	47
<i>Gestalt, Structură, Formă</i>	51
Problema corpului și a percepției	59
<i>Ce este corpul?</i>	65
<i>Intenționalitatea, concept fundamental al fenomenologiei</i>	72
Lumea, ceilalți, libertatea	77

De la percepție la expresie	89
Studiul lumii infantile	94
Pentru o fenomenologie a limbajului	104
<i>Instituirea, termen-cheie</i>	111
Către o nouă ontologie	121
La sfârșitul călătoriei...	131
<i>Bibliografie și opere principale</i>	136
<i>Cronologie</i>	139
<i>Indice de nume</i>	143

Filosofia nu e o știință exactă,
este straja care nu ne lasă
să uităm
originea tuturor științelor.

Maurice Merleau-Ponty, *Semne*

Introducere

„Cine sunt eu?“, „De ce am venit pe lume?“, „Sunt cu adevărat liber?“, „Cum trebuie să acționez?“, „Cum pot accepta gândul la moarte?“, fiecare dintre noi își va fi pus aceste întrebări măcar o dată în viață. Fiecare dintre noi i le va fi pus, măcar o dată în viață, unei rude sau unui prieten... care poate că a răspuns, pe jumătate plictisit, pe jumătate resemnat: „Ei, ce întrebări existențiale!“ Vrând parcă să spună: ce întrebări dificile, îți dau o stare proastă, nu te mai gândi la ele, gândește-te mai bine *să te distrezi...*

Însă nu știm dacă ruda sau prietenul în cauză - care nu e ca și cum nu ar avea dreptate, să ne înțelegem! - știe de unde vine cuvântul „existențialist“. Pentru că dacă ar ști, ne-ar putea ajuta nu să renunțăm la aceste întrebări, ci să găsim niște răspunsuri.

Voi cu siguranță v-ați abținut să-l întrebați dacă știe, ca să nu deveniți nesuferiți. Și pentru că filosoful – și fiecare dintre noi, într-o oarecare măsură, devenim astfel când începem să ne punem astfel de întrebări – trece mereu drept puțin nesuferit. De altfel, filosoful este, *ad litteram*, un *philos sophos*, un prieten și iubitor al cunoașterii, dar poate ar fi mai bine să spunem un îndrăgostit: pune întrebări, *vrea să știe*, nu-i pică bine răspunsurile superficiale sau date pe jumătate, intră în amănunte, sapă sub primele straturi. Astfel, pentru că această activitate, asemenea tuturor pasiunilor care nu sunt în mod nemijlocit productive, pare nesuferită *majorității*, v-ați gândit bine înainte să faceți anumite cercetări voi înșivă. Și veți fi descoperit că existențialismul este un curent de gândire vast și eterogen, ba chiar o mișcare filosofică, literară, artistică, răspândită în Europa de la sfârșitul anilor '20 la începutul anilor '60, atât de importantă încât a lăsat până și astăzi urme în vocabularul și gândirea noastră.

Veți fi descoperit că au existat cărți existențialiste, filme existențialiste, până și discuri, stiluri vestimentare și frizuri: toate sunt „existențiale“, pentru că, împotriva unei culturi prea abstracte și academice, voiau să pună înapoi în centrul atenției *esența*, acea esență concretă a fiecăruia dintre noi, valoarea fiecărei experiențe individuale confruntate cu o lume tot mai absurdă, de neînțeles, goală. Voiau să vorbească despre sentimentul precarității și finitudinii care ne chinuie încă de la bun început viața. Iată de ce întrebările pe care ni le puneam mai devreme erau numite „existențialiste“!

Bun, în clipa de față o să spuneți că trebuie să mergem să vedem de aproape ce au zis acești existențialiști, pentru că poate măcar un răspuns tot ne ajută să găsim. Astfel, continuați cercetările și vă loviți de primele nume din spatele acestei mișcări complexe. Filosofi germani celebri, precum Martin Heidegger și

Karl Jaspers, care însă au refuzat eticheta de „existențialiști“, în opinia lor banală și imprecisă, din moment ce susțineau nu numai că au analizat existența umană, cu avânturile și eșecurile lor, ci că au studiat, în mult mai multă profunzime, esențele și fundamentele ființei.

Treceți apoi la cei care, în schimb, acceptă, de bine, de rău, această etichetă, și sunt numiți existențialiști în sens propriu. Observați că sunt cu toții, sau aproape cu toții, francezi. Într-adevăr, Franța – și în special Parisul anilor '40 – reprezintă patria existențialismului, epicentrul în care atitudinea și sensibilitatea aceea și-au găsit un program și mijloacele de expresie. Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Albert Camus sunt cu siguranță primii autori pe care îi veți fi întâlnit.

Și sunt autori la rândul lor extrem de celebri, pentru că nu s-au limitat să scrie tomuri grele destinate unui public restrâns, de specialiști, ci au încercat să ajungă la un public de masă prin intermediul ziarelor, revistelor și mai ales scriind romane de succes. Romane în care întrebările de la care am pornit – și de la care ființa umană pornește mereu când începe să se gândească să caute sensul unei vieți care nu acceptă să fie pur și simplu trăită – își găsesc o reprezentare, o punere în scenă, un ansamblu de raționamente și exemple, ba chiar și o ipotetică soluție.

Dar, fiind voi buni filosofi, nu sunteți istoviți și căutați mai departe. Iar alături de aceste nume mai găsiți un altul, mai puțin faimos pentru marele public, un nume care nu e studiat la școală și pe care nu-l întâlniți ușor în librării, dar pe care toți specialiștii din domeniu, inclusiv voi, îl consideră măcar la fel de important, dacă nu chiar mai important, decât Sartre, de Beauvoir, Camus. Mulți spun chiar că ar trebui pomenit printre cei mai importanți filosofi ai secolului XX. Acest nume este al lui Maurice Merleau-Ponty.

Dar cine este Merleau-Ponty? Și ce fel de existențialism este cel propus de el? Ce legătură are cu întrebările de la care am pornit? Și cum ne ajută să le găsim răspunsuri, acele răspunsuri de care simțim nevoia atunci când nu înțelegem viața, când vrem să o facem mai bună, când vrem să o trăim în pace sau când ne-o dorim realizată, fericită?

Fiți pe pace! Unora dintre aceste întrebări le putem răspunde cu ușurință. Pentru altele ne va trebui ceva mai mult timp. Dar această scurtă divagație - pentru că acesta este jocul filosofiei sau *filosofia luată ca joc*, nu ca doctrină plictisitoare: a trece de la o întrebare la alta, iar cu fiecare trecere, să învățăm ceva despre propria cunoaștere sau despre propria ignoranță -, această divagație, cum spuneam, această străbatere a vieții și gândirii unui filosof atât de important, nu va fi sub nicio formă timp pierdut.

Mergând alături de Merleau-Ponty, citind cărțile pe deasupra umerilor săi, văzându-l cum se perpelește în jurul unor probleme care ne privesc încă și în ziua de azi, vom exersa, ne vom măsura cu gândirea lui, vom învăța măcar cum să punem și chestiunile *noastre* așa cum trebuie, sau măcar cum să folosim un vocabular corect. Și făcând acest lucru vom reuși, poate, să ne valorificăm viața, ideile moștenite și ideile pe care ni le sugerează istoria fiecărei zile; vom încerca să ne schimbăm conduita și modul de a acționa, să le facem mai sincere, mai autentice, căutând să ne dezvoltăm toate potențialitățile...

Ei, câte lucruri într-o carte atât de mică, veți spune! E adevărat, dar o carte, indiferent cât de mică, e ca o călătorie într-un tărâm necunoscut. Nu știm ce vom găsi acolo, pe cine vom întâlni și în ce măsură ne vor schimba toate acestea. Dar, bineînțeles, nu ne vom întoarce aceiași.

Iar acum e momentul să începem călătoria...

Un filosof ireductibil

Dacă întrebați pe cineva care se ocupă de filosofie cine este Merleau-Ponty și de ce merită să fie ținut minte, răspunsurile vor veni destul de rapid. Vi se va spune că e cunoscut pentru că a avut o contribuție decisivă la un important curent de gândire care se numește fenomenologie, că se numără printre cei mai buni exponenți ai existențialismului, fiind prieten apropiat cu Sartre și de Beauvoir, împreună cu care a întemeiat una dintre cele mai apreciate reviste din epocă, *Temps modernes*, că e cunoscut mai ales pentru studiile sale despre *percepție*, pentru faptul că a fost unul dintre primii filosofi care au vorbit nu numai despre gândire și despre spirit, ci și despre *corp* - sau, mai bine zis, pentru că a dat importanță și centralitate analizei acestui straniu obiect/subiect pe care mare parte din gândirea speculativă occidentală îl disprețuise și îl redusese la grad de simplu *lucru*.

Unii o să și-l amintească și drept filosoful *cărnii*, al *ambiguității*, al *chiasmului*, cuvinte fascinante și parțial metaforice pe care Merleau-Ponty le folosea deseori ca să vorbească despre viziunea lui „metafizică“ și despre relația noastră cu existența. Cei mai instruiți vor adăuga însă că Merleau-Ponty nu era, fără

îndoială, vreun mistic, ci un om care avea cunoștințe aprofundate despre științe, care în operele sale se folosea din plin de studii de psihologie, sociologie, lingvistică și alte „științe umane”. Alții vor spune că, în mijlocul tuturor acestor lucruri, Merleau-Ponty reușise să se intereseze la nivel competent despre lumea artei și a picturii – iar aici ne vine în minte interpretarea pe care o dă tablourilor lui Cezanne! –, dar și despre literatură – iar aici ne amintim de Proust și *În căutarea timpului pierdut*...

În sfârșit, cine i-a citit câteva opere va menționa cu siguranță frumusețea scriiturii care, lucru rar printre filosofi, permite o lectură ca de roman, în vreme ce alții, mai pasionați de istorie și de politică, îl vor introduce în grupul intelectualilor care în timpul celui de-al Doilea Război Mondial vor înfrunta nazi-fascismul, iar în timpul Războiului Rece vor căuta să păstreze poziții de stânga fără să se lase zdrobiți nici de propaganda Statelor Unite, nici de cea sovietică. Sigur, toate acestea ar fi adevărate, și ne-ar permite să ne facem o idee generală despre acest gânditor, să-l situăm într-un orizont mental mai mult sau mai puțin cunoscut. Însă partea cea mai bună ar rămâne pe dinafară. Pentru că gândirea lui Merleau-Ponty nu e *reductibilă* la o formulă, la un citat memorabil sau la un concept „tipic”, care să-i confere un loc precis în istoria filosofiei. Din contră, după cum a spus el însuși la un moment dat, când a fost numit profesor la Collège de France, una dintre cele mai importante instituții academice franceze,

cel care este martor al căutării sale, adică al dezordinii sale interioare, nu se poate simți deloc succesul oamenilor desăvârșiți ale căror nume le vede înscrise pe pereții acestei instituții. Dacă mai e și filosof, adică dacă știe că nu știe



Maurice Merleau-Ponty

nimic, cum s-ar putea crede îndreptățit să ocupe un loc la această catedră?¹

Poate cea mai semnificativă caracteristică a filosofiei lui Merleau-Ponty e aceea că este o gândire aflată în mișcare, *ireductibilă*, care nu se așază liniștită într-o definiție, într-un sistem, care *nu*

¹ M. Merleau-Ponty, *Elogio della filosofia*, Roma, 1984, p. 13.

ia loc, care se află într-o continuă căutare, și care pentru a-și os-
toi setea e gata să bea din orice izvor, să se hrănească cu orice ali-
ment. O filosofie capabilă să se minuneze, mai degrabă decât să
afirme și să *stabilească*, ne provoacă să gândim.

O astfel de gândire, pentru a fi înțeleasă, nu poate fi rezumată,
poate fi doar parcursă. Prin urmare, să pornim cu începutul.

Viața, operele și contextul istoric

Cel care avea să devină unul dintre cei mai mari gânditori ai secolului XX nu pare, la o primă vedere, să aibă o viață deosebit de interesantă, mai ales dacă o comparăm cu aceea a altor intelectuali din epocă – epocă, ne amintim, extrem de animată. În afară de notorietatea datorată participării la „grupul” existențialist, care era în mijlocul acelor *querelles* culturale și politice ale vremii, nu găsim, în aparență, episoade deosebit de interesante: Merleau-Ponty pare să fi fost mereu „un băiat de ispravă”, foarte rezervat, fiul studios al micii burghezii franceze, născut și crescut în provincie și apoi trăitor mai cu seamă la Paris, întâi student la filosofie și apoi profesor de filosofie. Niciun episod plin de aventură, nicio pasiune dramatică, o singură tovarășă de viață și soție aproape pe parcursul întregii sale existențe – totul destul de comun, după cum am spus deja.

Și într-adevăr de multe ori cercetătorii privesc de sus amănuntele lui autobiografice, ca și cum nu ar conta, ca și cum nu ar avea nicio legătură cu gândirea lui mult mai vivace și surprinzătoare. Asta, și pentru că multe dintre aceste detalii nu sunt cunoscute, sunt de-a dreptul misterioase, într-atât încât



Liceul Louis-le-Grand din Paris, pe care Merleau-Ponty l-a frecventat de la vârsta de 13 ani și unde s-a remarcat drept un elev strălucitor

am putea ajunge să spunem că singurul element demn de remarcat, mai mult decât viața lui Merleau-Ponty, este moartea lui, care survine pe neașteptate, din pricina unui infarct, când filosoful are 53 de ani și se află în deplinătatea activității sale.

Și totuși, Merleau-Ponty ne învață să nu avem încredere în tot ceea ce se manifestă: în spatele banalității vieții filosofilor, în spatele a ceea ce e înțeles drept acalmie sau liniște, există mereu ceva care împinge, care suferă, care se agită, și din acest vârtej iese la suprafață gândirea cea mai desăvârșită. Nu trebuie să ne lăsăm impresionați

de biografii, pentru că, după cum va spune chiar filosoful francez, „viața omenească nu cântă într-un singur registru: de la un om la altul există ecouri, schimburi, dar unii înfruntă istoria fără să fi înfruntat niciodată pasiunile, unii care sunt liberi de constrângeri și totuși gândesc în mod obișnuit, și unii care în aparență trăiesc ca toți ceilalți, în vreme ce gândurile lor dezlănuiesc fiecare lucru”.² Merleau-Ponty se simte cu adevărat ca unul dintre acei filosofi care în aparență trăiesc ca toți oamenii, dar care de fapt sunt capabili să simtă și să elaboreze pasiuni extrem de puternice, care transformă ideile

² M. Merleau-Ponty, „Sull'erotismo”, în *Segni*, Milano, 2003, p. 387.